گفتوگۆ لەگەڵ نووسەر و ڕووناکبیر مەهاباد قەرەداغی دەربارەی ئەخلاق و پەروەردە

سازدانی: خالد عەبدولکەریم حەمەلاو

خالد: قسەکردن لەسەر ئەم دوو چەمکە زۆر هەڵدەگرێ، پێویستی بە بەکارهێنانی میتودی شیتەڵکاری هەیە، تایبەت بەو بیردۆزانەی کە لەو سۆنگەیەوە پەیدا بوونە. زۆرێک لە بیردۆزەکان باوەڕیان بەوە هەیە کە ئەم دوو چەمکە تەواوکەربن و بۆ یەکتری دەست بدەن، لەوانە بوونگەرەکان، تایفەیەکی دیکەی بیردۆزەکان هەیە لەو کاتەوە کە ئەفلاتوون نەخشەی کۆمارە یۆتۆپییەکەی دادەنا و سیستەمێکی تایبەتی دانابوو بۆ جڤات، ئەویش بە سیستەمی تاقیکردنەوەکان بۆ پەروەردەبوون بەناوبانگە، ئەخلاق تێکەڵی پەروەردە بوو، نیتشەی فەیلەسووفی بوونگەرەکان دەڵێت ئەگەر بۆ تاوانبار بگەڕێین ئەوا زەردەشت تاوانباری یەکەمە، چونکە ئەو نەبووایە و ئەخلاقی نەکردایەتە پێوەر، ئێستا مرۆڤ نەیدەزانی چاکە و خراپ چییە و دڕندەییش پەرەی نەدەسەند. ئەم دیدە جیاوازانە تا وەکو سەرهەڵدانی ئایدۆلۆژیاکان درێژە دەکێشێ و تا ئێستاش لە مشتومڕدایە. بە بیر و باوەڕی تۆ ئەم دوو چەمکە تا چ ئاست و ڕادەیەک پەیوەندییان بە یەکەوە هەیە؟

مەهاباد قەرەداغی: پەروەردەکردن بە مانای ڕاهێنانی مرۆڤە بۆ پەیڕەویکردنی یاسا و ڕێسا لە چوارچێوەیەکدا کە لە هەر کۆمەڵگەیەکدا دروست دەکرێت و ئەو چوارچێوەیەش پێوەری تایبەت بەو کۆمەڵگەیە دەستنیشانی دەکات. پێوەرەکانیش هەر مرۆڤ دەستنیشانی دەکەن، بەڵام نەک هەموو کەسێک بەڵکە هەمیشە پێوەرەکان ئەو گروپانە دەستنیشانی دەکەن کە دەسەڵاتی سیاسی، دەسەڵاتی ئابووری، دەسەڵاتی ئایینییان بە دەستەوە بووە.
لە مێژووی دێریندا کە هێشتا دەوڵەت و دامەزراوە نەبووە، سیستەمی خێڵایەتی دەسەڵاتی سیاسی بووە و کۆمەڵگەکانی بەڕێوە بردووە، بۆیە سەرۆکەکانی ئەو تایفە و خێڵانە خۆیان و بە پێی بەرژەوەندەکانی خۆیان پێوەریان بۆ چاک و خراپ و ڕاست و هەڵە داناوە. ئەمانە هەر خۆشیان دەسەڵاتی ئابووریی کۆمەڵگەکانیان بە دەستەوە بووە، بۆیە توانیویانە پێوەرەکانی خۆیان بچەسپێنن. دەسەڵاتی ئایینیش کە بریتی بوونە لەو پیاوانەی کە نوێنەرایەتی باوەڕیان کردووە، توانیویانە برێکی دیکەی ئەو پێوەرانە دەستنیشان بکەن کە چاک و خراپی پێ لە یەک جوداکراوەتەوە و چوارچێوەی ئەخلاقی پێ دروست کراوە، چونکە ئەمانە دەسەڵاتیان بەسەر دەروون و ڕۆحی مرۆڤەکاندا هەبووە و توانیویانە کاریگەری لەسەر ناوەوەی مرۆڤەکان دابنێن.
لەگەڵ گەشەسەندنی کۆمەڵگەکاندا، دانەرانی پێوەری ئەخلاقیش گۆڕانیان بەسەردا هاتووە. داهاتنی ئایینەکان و بە تایبەتیش بیری یەکتاپەرستی پێوەرەکانی ئەخلاقی دایە دەستی خودا و چوارچێوەکانیشی لە نێو کتێبە پیرۆزەکانی ئەو ئایینانەدا دیاری کرد. بودایزم، هیندویزم، تاویزم، زەردەشتیزم و زۆری دیکە لەو باوەڕانەی کە هەبوون چوارچێوەی تایبەتیان بۆ ئەخلاق هەبووە و لە ڕێگەی پەیامبەران و پیاوانی ئایینیەوە بە خەڵک

گەیەندراون و بەهۆی ئەوەشەوە ئەو پێوەرانە وەک ویستی خودا ڕاگەیاندراوە، بەوپەڕی گوێڕایەڵییەوە پەیڕەوی کراوە. لەگەڵ گەشەسەندنی زیاتری کۆمەڵگەکان و سەرهەڵدانی ئایینە ئاسمانییەکان، شێوازی بەڕێوەبردنی کۆمەڵگەکانیش گۆڕانیان بەسەردا هات و پێوەری دیکە هاتنەگۆڕێ کە لە کتێبە ئاسمانییەکاندا دەردەبڕدران کە ئەو پێوەرانە بە بێ چەندوچوون پەیڕەوی دەکران، چونکە وەک پێوەری ڕەها و قسەی خودا دەستنیشان کران و قسەی خوداش قسەی هەڵنەدەگرت. لەسەر ئەم پێوەرانە و لە نێو ئەو چوارچێوەیەدا مرۆڤ پەروەردە دەکرا. ئیدی ئەودەم پەروەردە بریتی بوو لە پەیڕەویکردنی ئەو پێوەرانەی کە ئایینەکان دایاننابوو، پیاوانی ئایینیش دەسەڵاتدارانی کۆمەڵگە بوون. تەنانەت لە خۆرئاواش تا سەدەکانی ناوەڕاست دەسەڵاتی ئایینی دەسەڵاتی سیاسی کۆمەڵگەکانی ڕۆژئاوا بوو، لە وڵاتانی ئیسلامیدا تا ئێستاش دەسەڵاتی ئایینی و سیاسی جیانەکراونەتەوە و پێوەرەکانی ئەخلاق، هەمان پێوەرە ئایینییەکانن.
یاسا دەتوانێ ببێتە سەرچاوەیەکی بەهێز بۆ شێوەگرتنی ئەخلاق و پێوەرێک بێت بۆ دەسنیشانکردنی چاک و خراپ، بۆیە لەگەڵ دروستبوونی چەمکە سەرەتاییەکانی دەوڵەتدا چەمکی یاساش دروس بوو، کاری پێکرا. ئەگەرچی لە سەرەتادا سەرچاوەکانی یاساش لەسەر بناغەی پێڕەوەکانی ئایینەکان بوون، بەڵام هێدی هێدی پێویستییەکانی کۆمەڵگەکان گەشەیان بە چوارچێوەکانی یاساش دەدا. بە پێی مێژوو، یاساکانی حەموڕابی یەکەمین یاسای مێژووی مرۆڤایەتین. ئەو یاسایا سەرەتاییانە بوون بە پێوەری هەڵسەنگاندنی ئەخلاقیش. بێگومان یاساکانیش بە پێی سروشتی فەرمانڕەوایانی ئەو کۆمەڵگانە دادەنرێن و فەرمانڕەوا دڕندەکان لە نێو یاساکانیشدا توندوتیژی دەنوێنن و بە پێی یاسا شەرعیەت دەدەن بە سیفەتی دڕندەیی. هەر بۆ نمونە لە یاساکانی حەموڕابیدا چاوهەڵکۆڵین و دەستبڕینەوە بۆ سزادان بەکار دەبرا و ئیدی وەک نۆرمێک ئەو توندوتیژییە چەسپا و هەتا ئەم ساڵانەی دوایش دیکتاتۆرەکانی ئەم دەڤەرە ئیلهامیان لەو یاسایەنەوە وەرگرتووە، نموونەی ڕژێمی سەددام حسێن لە عێراق کە هەمیشە شانازییان بەوەوە کردووە کە یەکەمین دەقەکانی یاسا لەو سەرزەمینەوە سەری هەڵداوە کە ئەوسا حەموڕابی و ئێستا ئەوان حوکمڕانیی دەکەن، بۆیە بە کردەوەش ئەو یاسایانەیان بەسەر خەڵکدا پیادە دەکرد و توندوتیژییان کردبوو بە نۆرم. کاتێ ئەو یاسایانە دەبن بە نۆرم، مانای ئەوەیە خەڵکانێکی لەسەر ئەو ئەخلاقە پەروەردە دەکرێن کە بە یاساش ڕەوایەتی پێ دراوە. مەبەست لە هەموو ئەم قسانە ئەوەیە بتوانین پەیوەندی نێوان ئەخلاق و پەروەردە بدۆزینەوە و بزانین لە بنەڕەتەوە کێ و چی کاریگەری لەسەر شێوەگرتنی ئەخلاقی کۆمەڵگەکان و پەروەردەکردنیان هەیە.
جگە لە دەسەڵاتدارانی سیاسی و ئابووری، دەسەڵاتدارانی فیکر هەوڵی خۆیان داوە بۆ دروستکردنی پێوەرەکانی ئەخلاق. فەیلەسووفەکان و بیرمەندەکان لە هەموو قۆناغەکاندا هاوتەریبی دەسەڵاتەکانی تر، بەڵام ئەمان لەسەر بنچینەی عەقڵ و لۆژیک لە دروستکردنی پێوەری نوێ و پەروەردەکردنی خەڵک لەسەر ئەو پێوەرانە ڕۆڵیان بینییوە. ئێمە دەتوانین زەردەشت وەک فەیلەسوفێکیش تەماشا بکەین، بەڵام ئەم فەیلەسووفە بۆ پراکتیزەکردنی تیۆرییەکان خۆی ڕۆڵی پێغەمبەرایەتیشی وەئەستۆ ناوە، بۆیە ئەو ڕۆڵەیان بەرجەستەتر

بووه و وەک پێغەمبەرێک ناوی هێنراوه و فەلسەفەکەشی وەک ئایین پەیڕەوی کراوه. زەردەشت پێوەرێکی ساده و قووڵی بۆ مرۆڤ هەبووه و لە سێ دەستەواژەدا بەرجەستەن:(بیری باش، وتەی باش، کرداری باش). سەرەتا بیر، ئینجا زمان و ئینجا بەکردارکردنی ئەو بیره باشانەی کە دەربڕدراون دەتوانێ مرۆڤێکی باش بهێنێتە بەرهەم. ئەو سێ دەستەواژەیەی کە زەردەشت بەرهەمی هێناوه کرۆکی ئەخلاقی مرۆڤێکی باش بووه، پێچەوانەی ئەمەش ڕاست بووه، چونکە ئەگەر مرۆڤ خراپ بیر بکاتەوه، خراپ دێتە گۆ و خراپ ڕەفتار دەکات، کەواتە زەردەشت بیرکردنەوەی کردۆتە سەرچاوه بۆ ڕەوشتی مرۆڤ، ئەمەش مانای وایە دەسەڵاتی داوه بە عەقڵی مرۆڤ خۆی و پەیڕەویکردنی بەرەنجامی بیرکردنەوەی مرۆڤ یەکسان بووه بە ڕەوشتی مرۆڤەکە. لەم دەستەواژانەوه دەتوانین زەردەشت وەک فەیلەسوفێکی عەقڵانی پێناسە بکەین، فەلسەفەکەشی بە فەلسەفەیەکی عەقڵانی بزانین، چونکە لە لای ئەو عەقڵ خوودایە و لە لای هەر مرۆڤێک هەیە. فەلسەفەی عەقڵانیش دەتوانێ بۆ هەموو سەردەمێک برەوی هەبێت و لە ژیانی ڕۆژانەی ئەمڕۆشدا دەتوانرێت لە سیستەمی ژیان و پەروەردەدا سوود لەو فەلسەفەیە وەربگیرێت، بەڵام مەخابن وەرنەگیراوه.

خالد: پێت وایە ئەخلاق لە کۆمەڵگەی ئاڵۆزدا چ ڕۆڵێک دەبینێت، ئەو کۆمەڵگەیەی کە دورکهایمی کۆمەڵناس باسی دەکات، واتە کۆمەڵگەیەک پسۆرێتی ئەرکەکان بەڕێوه دەبات، لە کوێی ئەم کۆمەڵگەیەدا پەروەرده و ئەخلاق دەبن بە یەک؟!

مەهاباد قەرەداغی: کۆمەڵگەی مۆدێرن لە ئەنجامی گەشەسەندنە خێراکانی ئابووری دروست بوو، کە لەگەڵ خۆیدا پێویستی جۆراوجۆریشی هێنایە ئاراوه، کە بۆ ئەو پێویستییانەش پسپۆڕێتی بوو بە مەرجی سەرەکی بەردەوامی ئەو گەشسەندن و پێشکەوتنانە. ئەخلاقی پیشەیی داهات و جگە لەو پێوەرە گشتییانەی ئەخلاق، پێوەری نوێ و تایبەتی دروست کرا بۆ هەر پیشە و پسپۆڕێتییەک. پزیشکێک جگە لەوەی ئەندامێکە لەو کۆمەڵگەیە و پەیڕەوی پێوەرەکانی ئەخلاقی ئەو کۆمەڵگەیە دەکات، وەک پزیشکێکیش پێوەری دیکەی تایبەت بە پیشەکەی دەیگرێتەوه و پەیڕەوی دەکات، بەهامان شێوه بۆ ئەندازیار و مامۆستا و ڕۆژنامەنووس و زانا و هتد. سوێندخواردن لە هەندێ پیشەدا کە ڕاستەوخۆ پەیوەستە بە چارەنووسی مرۆڤەکانەوه، بۆ ئەوەی پێوەرەکانی ئەخلاقی ئەو پیشەیە پەیڕەوی بکات.

خالد: لە کۆمەڵگە نەریتییەکاندا دەبینرێت ئەخلاق پێوەرێکی ڕەهایە بۆ زۆر لە شتەکان، دەکرێ بزانین تا چەندد ئایین هاوکاری مانەوەیەتی تا دەیگەیەنێتە کۆمەڵگەی ئاڵۆز بەو شێوه ستاتیکییە؟

مەهاباد قەرەداغی: لە کۆمەڵگە نەریتییەکان داب و نەریت و ڕێسای ئایینی جێگەی یاسا و جیگەی پێوەرە عەقڵانییەکانیان گرتۆتەوه. لە هەموو هەڵسوکەوتێکی ڕۆژانەدا ڕەچاوی داب و نەریت و ڕێسای ئایینی دەکرێت و ئەگەر یاسا هەشبێت دەبێتە سەرچاوەیەکی لاوەکی بۆ

پشتپێبەستن. لە کۆمەڵگەیەکی نەریتیدا کە کێشەیەکی کۆمەڵایەتی ڕوودەدات، پەنا بۆ سوڵحی عەشایەری دەبرێت بۆ بنبڕکردنی ئەو کێشەیە، چونکە داب و نەریتی عەشایری لەو کۆمەڵگانەدا حوکمی یاسا دەکەن. دادگا و یاساش لەو وڵاتە هەبن، مادەم کۆعەقڵی کۆمەڵگە تەرکیزیان لەسەر داب و نەریتە، لە دادگادا کێشەکە یەکلا بکرێتەوە، هەر یەکلا نابێتەوە.

خالد: لە سیستەمی پەروەردەی وڵاتی ئێمەدا هەر لە قوتابخانەکانەوە تاوەکو دەگاتە زانکۆکان پێوەرەکانی ئەخلاق کار دەکەن، واتە ئەو پێوەرانەی تاکی بێدەنگ و مولتەزیم، تاکی پرسیارنەکەر و شەرمۆک، بەئەخلاقن و پێچەوانەکەشی بێئەخلاقن. لەم حاڵەتەدا کامەیە ڕۆڵی پەروەردە، مەبەستم لە پەروەردە ئەو کاتەیە تاکەکە تەنها ئەخلاقەکە فێر ببێ ئیدی مەعریفەی پێویست نابێت؟

مەهاباد قەرەداغی: لە سیستەمی پەروەردەی وڵاتی ئێمەدا هەر ئەو پێوەری ئەخلاقی باو و سەپاوە فێر دەکرێن کە داب و نەریت و ڕێساکانی ئایین دایان ناوەو تەمەنی هەر یەک لەو پێوەرانەش چەندین سەدەیە و گۆڕانی بەسەردا نەهاتووە، ئەگەر چی کۆمەڵگە گۆڕانی زۆری بەسەردا هاتووە. قوتابخانەکانی ئێمە لە ڕووی فیکر و فەلسەفەی پەروەردەییەوە تا ئێستاکە کەلاوەن. تۆ ناتوانی لەسەر بناغەی ئەم وێرانەیە هیچ شتێکی باش دەروست بکەیت. باس لە گۆڕانکاری لە سیستەمی پەروەردەدا دەکرێت، بەڵام کێشەکە ئەوەیە ئەوانەی کە باسی گۆڕان دەکەن دەیانەوێ لەسەر داروپەردووی ئەو کەلاوەیە نهۆمی دیکە دروست بکەن، کە نابێت و ئەگەر دروستیش بێت، دەڕووخێت. وەک تۆ دەڵێی ئەو سیستەمی پەروەردەیە لە ماڵ و لە قوتابخانە و لە زانکۆکانەوە ئەو بەهایانەت لا دەچەسپێنن کە ڕێ لە گەشەی کەسایەتی مرۆڤ دەگرێ. ترس و شەرم و ڕق و تووڕەیی و قبوڵنەکردنی یەکتر و هەموو سیفەتە ناپەسەندەکانی تر، دەچەسپێنن. پەیوەندی نێوان دایک و باوک لەگەڵ منداڵدا لە ماڵەوە پەیوەندییەکی سەربازییە و لەسەر بناغەی ترس و شەرم دروست دەکرێت. ئەم پەیوەندییە لە قوتابخانەکاندا بەردەوام دەبێت و مامۆستا و قوتابی پەیوەندییەکی عەسکەری لە نێوانیاندایە. نە لە ماڵ و نە لە قوتابخانە ئەو منداڵانە هەست ناکەن وەک مرۆڤێکی داهێنەر تەماشا دەکرێن و وەک بچووک و نەزان مامەڵەیان لەگەڵ دەکرێت و ئەمەش وادەکات هەستی شەرم و ترس بەسەریاندا زاڵ بێت و لە قۆناغەکانی تری خوێندنیشدا ڕووبەڕوویان دەبێتەوە.
پێش قوتابخانە و سیستەمی پەروەردە و فێرکردن، ماڵ گرنگە و سیستەمی پەروەردەی خێزانی بناغەیە. لە وڵاتی ئێمەدا ئەگەر بمانەوێ سیستەمی پەروەردە بگۆڕین و خوازیاری سیستەمێک بین مرۆڤی بەهرەدار و داهێنەر و ئازادمان بۆ بەرهەم بهێنێت، پێویستە حکومەتی وڵاتی ئێمە سیاسەتی گەشەپێدانی خێزانی هەبێت و خێزانی هۆشیار بکاتە بناغەی دروستکردنی مرۆڤی هۆشیار. سیستەمی پەروەردەی قوتابخانەش دەبێ لەسەر بناغەیەکی تازەدروستکراو دەست پێ بکرێت، نەک لەسەر هەمان کەلاوەی کە هەیە. ئەگەر وا نەبێ لە ڕەنج بە خەساری زیاتر هیچی دیکەمان دەست ناکەوێت.

خالد: لە ئاین و زۆربەی ئایدۆلۆژیاکاندا بەرنامەی دروستکردنی تاک هەیە لەسەر بنەمای ئەخلاقی، دەکرێ بزانین هۆی چییە بە هەمان شێوە زۆربەیای ئایدۆلۆژیەکانیش ئەخلاق لە پشتییەوە خۆی حەشار داوە؟

مەهاباد قەرەداغی: کێشەی ئایدۆلۆژیاکانیش ئەوەیە کە قاڵبێکی دیاریکراوت بۆ دادەنێن و لە نێو ئەو سنوورەدا بیرکردنەوەت دەبەستنەوە بە پێوەرەکانی خۆیانەوە. سروشتی مرۆڤیش ئەوەیە کە بوونەوەرێکی بیرکەرەوەیە و توانای بێسنووری هەیە لە گەشەسەندندا ئەگەر سنووردار نەکرێتەوە. حیزبێکی دیاریکراو، ئایدۆلۆژیایەکی بۆ خۆی هەڵبژاردووە و کە تۆ دەبیت بە ئەندام تێیدا، زۆر زەحمەتە بتوانی لە سنووری ئەو قاڵبە زیاتر پێشبکەویت کە ئەو بۆ تۆ دەیخوازێت. ئایدۆلۆژیا و ئایین، بۆیە ئەو پێوەرە ئەخلاقیانە دادەنێن تا پەیڕەکارانیان پابەند بکەن بەو قاڵبانەی خۆیانەوە و کۆنترۆڵی تەواوی بیرکردنەوەیان بکەن.